M. T. CICERONIS

DE SENECTUTE,

DIALOGUS.

SOMNIUM SCIPIONIS.

TYPIS CAROLI CRAPELET.

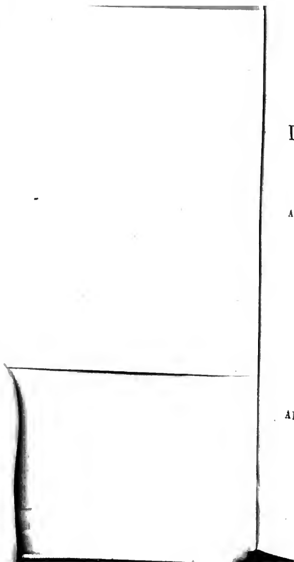
ANNO IV.

TYPIS CAROLI CRAPELET.

ANNO IV.

M. T. CICERO.

M. T. CICERONIS

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE,

DIALOGUS;

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

SOMNIUM SCIPIONIS.

PARISIIS,

APUD ANT. AUG. RENOUARD.

M. DCC. XCVI.

CATO MAJOR.

Dialogus de Senectute versatur in defendenda senectute ab his, qui eam accusare solent. Quatuor autem de causis senectus putatur misera; quarum prima est, quod avocet a rebus gerendis; altera, quod corpus faciat infirmius; tertia, quod privet omnibus fere voluptatibus; quarta, quod haud procul absit a morte. Itaque singulas eas accusationis partes diluit, atque negat partim eas in senectutem convenire, partim vero iis rebus miseram senectutem reddi. Disputatio autem tribuitur Catoni majori, quod is æquissimo animo tulisse senectutem dicebatur. Et quoniam constabat, eum senem litteras græcas didicisse, doctior ei tribuitur oratio, quam ei convenire videbatur, cujus reliqui libri nullam eruditionem redolerent. Ernestus.

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE,

DIALOGUS.

I. O Tite, si quid ego adjuro, curamve levasso,
Quæ nunc te coquit, et versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum,

Ille vir, haud magna cum re, sed plen' fidei.

Quamquam certo scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui et æquitatem, teque non cognomen

solum Athenis deportasse, sed humanitatem et prudentiam intelligo: et tamen suspicor, iisdem rebus te, quibus me ipsum interdum gravius commoveri: quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te scribere.

Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, et te, et me ipsum levari volo: etsi te quidem id modice ac sapienter, sicut omnia, et ferre et laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hu-

jus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem.

Numquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris et diximus multa, et sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem, Lælium et Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem: qui si eruditius videbitur disputare, quam consue-

vit ipse in suis libris, attribuito græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. Scipio. Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sane difficilem, Scipio et Læli, admirari videmini: quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem

omnia bona a se ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus; quam ut adipiscantur, omnes optant, eamdem accusant adepti: tanta inest stultitiæ inconstantia atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quam putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem.

Quocirca si sapientiam meam ad-

mirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestra nostroque cognomine !) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, et, tamquam in arborum baccis terræque frugibus, maturitate tempestiva quasi vietum et caducum; quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum diis, nisi naturæ repugnare ?

Laelius. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam spe-

ramus, volumus quidem certe, senes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam vero, Læli; præsertim si utrique vestrum gratum, ut dicis, futurum est. SCIPIO. Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

III. CATO. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Spurius Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum quod vo-

luptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent ; tum quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti: qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate : moderati enim, et nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem : importunitas autem et inhumanitas omni ætati molesta est.

Laelius. Est, ut dicis, Cato: sed

fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, et copias, et dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. CATO. Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia : ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum : « Nec hercule, inquit, « si ego Seriphius essem, ignobilis; « nec tu, si Atheniensis esses, cla« rus umquam fuisses ». Quod eodem modo de senectute potest dici : neque enim in summa inopia non levis esse senectus potest, sapienti quidem; nec insipienti etiam in summa copia non gravis.

Aptissima omnino sunt, Scipio et

Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quamquam id maximum est) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Quintum Maximum, eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat: quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum: anno enim post, consul primum

fuerat, quam ego natus sum; cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintoque anno post ad Tarentum: quæstor deinde quadriennio post factus sum; quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, cum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis et muneribus fuit. Hic et bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset; et Annibalem juveniliter exsultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem;
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem,

me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: « Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: « Certe, inquit ridens: nam nisi tu « amisisses, numquam recepissem ». Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Spurio Carvilio collega quiescente, C. Carvilio et C. Flaminio tribunis plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividentibus: augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur; quæ contra rempublicam fierent, contra auspicia fieri.

Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam

quomodo ille mortem filii tulit, clari viri et consularis: est in manibus laudatio; quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Neo vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus; sed intus, domique præstantior: qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem, id, quod evenit, illo exstincto, fore unde discerem neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen om-

nes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur: est etiam quiete, et pure, et eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus; qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui cum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum et septem complevit annos; neque umquam in suo studio atque opere cessavit: qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet esse in vita: « Nihil habeo, inquit, quod « accusem senectutem ». Præcla-

rum responsum, et docto homine dignum.

Sua enim vitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt; quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

> Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
> Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam; quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus et M'. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione et Philippo iterum consule, mortuus est: cum ego quidem v. et LX. annos natus, legem Voconiam voce magna, et bonis lateribus suasissem. Annos LXX. natus (tot enim vixit

Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis pene delectari videretur.

Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmius; tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus; quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta quamque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur et viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil ergo age-

bat Quintus Maximus? nihil Lucius Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant?

Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, et fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

> Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
> Antehac, dementes sese flexere viai?

ceteraque gravissime; notum enim vobis carmen est; et tamen ipsius Appii exstat oratio. Atque hanc ille egit septem et decem annos post alterum consulatum, cum inter duos

consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; et tamen sic a patribus accepimus.

Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt, ut, si qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ juvenes: at vero multo majora et meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, et auctoritate, et sententia, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet.

Nisi forte ego vobis, qui et miles, et tribunus, et legatus, et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, et quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero.

Quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare! cujus a morte quintus hic et tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, decem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum

annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret ? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed ratione et consilio, et sententia : quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent senatum.

Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito ?

Sic enim percunctanti, ut est in

Nævii poetæ ludo, respondentur et alia, et hæc in primis :

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis ; prudentia, senescentis.

VII. At memoria minuitur : credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat : num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt ; sed eorum patres etiam, et avos : nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam : his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum : nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco

thesaurum obruisset : omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant.

Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria; nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit : quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum

senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proxime scripserat, Œdipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur : quo recitato, sententiis judicum est liberatus.

Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit?

Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro sabino rusticos romanos, vicinos et familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quamquam in aliis minus hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:

Serit arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: « Diis immortalibus, qui me « non accipere modo hæc a majori-

« bus voluerunt, sed etiam poste-
« ris prodere ».

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud:

Ædepol, senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum: ut enim adolescentibus, bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur et diliguntur; sic adolescentes senum

præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur: nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid, et moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit; ut ego feci, qui græcas litteras senex didici: quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem et illud: (discebant

enim fidibus antiqui) sed in litteris certe elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam : quod est, eo decet uti; et quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, « At hi quidem jam mortui « sunt ». Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator : neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Ælius tale, nihil multis annis ante

Titus Coruncanius, nihil modo P. Crassus; a quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia.

Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute; quod equidem adhuc non amisi; et videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus et remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta et mitis oratio: quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, et Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis juventutis?

An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Æmilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis: libidinosa etenim et intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti.

Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se umquam sensisse, senectu-

tem suam imbecilliorem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? tertiam enim jam ætatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat

oratio ; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus : et tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura.

Sed redeo ad me. Quartum annum ago et octogesimum : equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus ; sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule : sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, nec afflixit senectus : non curia vires meas desiderat, non rostra, non

amici, non clientes, non hospites: nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus.

At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem Titi Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virium adsit, et tantum, quantum potest quisque, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an

Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, et una via naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data; ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis ætatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat.

Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo im-

bre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem; itaque exsequi omnia regis officia et munera. Potest igitur exercitatio et temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires? ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo et legibus et institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri: itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur.

At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis.

Quam fuit imbecillus Publii Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis: ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli et Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem.

Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subve-

niendum est, sed menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione et exercitatione ingravescunt; animi autem exercitando levantur. Nam quos ait Cæcilius, « comicos stultos senes »; hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum; sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium.

Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clien-

telas Appius regebat et senex et cæcus : intentum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti : tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos : metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant : vigebat in illa domo patrius mos et disciplina.

Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum : ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo : quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus : omnia antiquitatis mo-

numenta colligo : causarum illustrium, quascumque defendi, nunc cum maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam græcis litteris utor: Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero: adsum amicis: venio in senatum frequens, ultroque affero res multum et diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus: quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem; sed ut possim, facit

acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis et præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Quinto Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam; cujus voluptatis avi-

dæ libidines temere et effrenate ad potiundum incitarentur.

Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, et adulteria, et omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis: cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem.

Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse; neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quo magis intelligi

posset, fingere animo aliquem jubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima : nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset : quocirca nihil esse tam detestabile tamque pestiferum, quam voluptatem; si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo Caudino prælio, Spurius Postumius et Titus Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni inter-

fuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio.

Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impendit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset consul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem

eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis: hic Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cinea, esse quemdam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes M'. Curium et T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsi-

que Pyrrho persuaderetur; quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui, quinquennio ante eum consulem, se pro republica quarto consulatu devoverat. Norat eumdem Fabricius, norat Coruncanius; qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque spreta et contempta voluptate optimus quisque sequeretur.

Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat: caret epulis, exstructisque mensis, et frequenti-

bus poculis? caret ergo etiam vinolentia, et cruditate, et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus (divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur crebro funali et tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria.

Sed quid ego alios? ad me ipsum jam revertar. Primum habui semper sodales: sodalitates autem me

quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omnino modice; sed erat quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia fient in dies mitiora: neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum et sermonibus metiebar: bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt; melius, quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqua-

libus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant a majoribus instituta; et is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis; et pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia; et refrigeratio æstate; et vicissim aut sol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi
5

soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus.

At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidem jam affecto ætate quæreret, uterturne rebus venereis: «Dii meliora, « inquit; libenter vero istinc, tam« quam a domino agresti ac furioso « profugi». Cupidis enim rerum talium, odiosum et molestum est fortasse carere; satiatis vero et expletis, jucundius est carere, quam frui: quamquam non caret is, qui non desiderat. Hoc ego non desiderare, dico esse jucundius.

Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen, etiam qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur: sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est.

At illa quanti sunt, animum tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctri-

næ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pene cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, eum mane cœpisset? quam delectabat eum defectiones solis et lunæ multo nobis ante prædicere?

Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium; qui cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii, et ci-

vilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus et bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum fenore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore et compressu suo diffindit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium

sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine structam, et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum.

Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat. Malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admi-

ratione delectent? Vitis quidem quæ natura caduca est, et nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu et erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur.

Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, exsistit tamquam ad articulos sarmentorum eà, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva sese ostendit: quæ et succo terræ et calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores: qua quid potest

esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, et ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio et propagatio vitium, sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio.

Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus sit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi; de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capie-

bat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, et pràtis, et vineis, et arbustis res rusticæ lætæ sunt; sed etiam hortis et pomariis : tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones; quibus nihil invenit agricultura solertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum ; sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem : nam et studio rerum rusticarum provectus sum, et senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset,

consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio, ad focum sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem?

Sed venio ad agricolas, ne a me ipso recedam. In agris erant tum senatores, et iidem senes: siquidem aranti L. Quintio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala

Spurium Mælium regnum appetentem, occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur et Curius et ceteri senes : ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia haud scio, an ulla beatior esse possit : neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione, quam dixi, et saturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent : ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est,

villaque tota locuples est : abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc, supervacanei etiam operis, aucupium atque venatio.

Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumve specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius : ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas, aut calescere vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius.

Sibi igitur habeant arma, sibi

equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes et cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, et tesseras: id ipsum tamen ut lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiose, ut facitis: quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Œconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset

ad eum Sardis, eique dona a sociis attulisset; et ceteris in rebus communem erga Lysandrum, atque humanum fuisse, et ei quemdam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, et humum subactam atque puram, et suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus; tum eum dixisse: « Mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, « a quo essent illa dimensa atque « descripta »: et ei Cyrum respondisse: « Atqui ego omnia ista sum « dimensus; mei sunt ordines, mea « descriptio; multæ etiam istarum « arborum mea manu sunt satæ ». Tum Lysandrum intuentem ejus

purpuram, et nitorem corporis, ornatumque persicum multo auro multisque gemmis, dixisse : « Recte « vero te, Cyre, beatum ferunt, « quoniam virtuti tuæ fortuna con- « juncta est ».

Hac igitur fortuna frui licet senibus : nec ætas impedit, quo minus et ceterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset acta jam ætate in agris, eosque coleret; cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt : itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus

honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas.

Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Notum est totum carmen, incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum? quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam

in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit; ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt; sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.

Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assur-

gi, deduci, reduci, consuli: quæ et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmonem esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse. Quibus cum a cuncto consessu plausus

esset multiplex datus, dixisse ex iis quemdam : « Athenienses scire quæ « recta essent, sed facere nolle ». Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet : neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse.

At sunt morosi, et anxii, et iracundi, et difficiles senes; si quærimus, etiam avari: sed hæc, morum

vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora fiunt et moribus bonis et artibus; idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit: severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo: avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius,

quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis; quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum, aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum?

Quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse vic-

turum? quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tristius curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur. Mens enim, et ratio, et consilium, in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem.

At sperat adolescens, diu se victurum, quod sperare idem senex

non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere; hic diu vixit. Quamquam, o dii boni! quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit.

Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod vir-

tute et recte factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni; nec præteritum tempus umquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad Plaudite vivendum.

Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum: sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse: ver enim, tamquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua

tempora demetendis fructibus et percipiendis accommodata sunt.

Fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis exstinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur, si matura et cocta, decidunt; sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem

tam jucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis; et tamen mortem contemnere: ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est; cum illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret, respondisse dicitur, « Senectute ». Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente, ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit.

Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit; sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio et statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera lessum
Faxit.

Non censet lugendam esse mor-

tem, quam immortalitas consequatur.

Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus; sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est; et id incertum, an eo ipso die.

Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum in-

citaverunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duo Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo et erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent?

Omnino, ut mihi quidem vide-

tur, studiorum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quæruntur a senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vi-

vere arbitror; et eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia: nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, et auctoritas.

Audiebam Pythagoram, Pytha-

goreosque, incolas pene nostros, qui essent italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? Sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habiturum esse motus, quia

numquam se ipse sit relicturus: et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci et recordari. Hæc Plato noster.

XXII. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit: « Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis;

« sed eum esse in hoc corpore, ex « iis rebus, quas gerebam, intelli- « gebatis: eumdem igitur esse cre- « ditote, etiam si nullum videbitis.

« Nec vero clarorum virorum « post mortem honores permane- « rent, si nihil eorum ipsorum ani- « mi efficerent, quo diutius memo- « riam sui tuerentur. Mihi quidem « numquam persuaderi potuit, ani- « mos, dum in corporibus essent « mortalibus, vivere; cum exissent « ex iis, emori: nec vero tum ani- « mum esse insipientem, cum ex « insipienti corpore evasisset; sed « cum omni admixtione corporis « liberatus, purus et integer esse « cœpisset, tum esse sapientem. « Atque etiam, cum hominis na- « tura morte dissolvitur, cetera-

« rum rerum perspicuum est, quo « quæque discedant : abeunt enim « illuc omnia, unde orta sunt : ani- « mus autem solus, nec cum adest, « nec cum discedit, apparet. Jam « vero videtis, nihil esse morti tam « simile, quam somnum. Atqui « dormientium animi maxime de- « clarant divinitatem suam.

« Multa enim, cum remissi et li- « beri sunt, futura prospiciunt : « ex quo intelligitur, quales futuri « sint, cum se plane corporis vin- « culis relaxaverint. Quare, si hæc « ita sunt, sic me colitote ut deum : « sin una est interiturus animus « cum corpore, vos tamen deos ve- « rentes, qui hanc omnem pulchri- « tudinem tuentur et regunt, me- « moriam nostri pie inviolateque

« servabitis ». Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus.

XXIII. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem, et quie-

8

tam, sine ullo labore aut contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset: quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalem gloriam niteretur.

Quid; quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi; neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse cog-

novi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit : et si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, et in cunis vagiam, valde recusem : nec vero velim quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari.

Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane : habet certe tamen aut satietatem, aut modum : non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, sæpe fecerunt : neque me vixisse pœnitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem : et ex hac vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam

ex domo: commorandi enim natura deversorium nobis, non habitandi dedit.

O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba et colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum: animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum: quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans

SOMNIUM

SCIPIONIS.

Fragmentum hoc e libro sexto extremo de Republica sumptum Macrobius seorsum interpretatus est, eique titulum hunc, quem nunc obtinet, imposuit. De hoc somnio mentio fit a Lælio, de Amicitia cap. quarto, numero decimo quarto.

non longinquum inter nos digressum et discessum fore.

His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum: senectus autem, peractio ætatis est,

tamquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate.

Habui hæc de senectute quæ dicerem; ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

SOMNIUM
SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

I. Cum in Africam venissem, M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in cœlum: et Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui cœlites, quod ante quam ex hac vita

quod eramus locuti; fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior: quem ut agnovi, equidem cohorrui: sed ille, Ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio, et quæ dicam, trade memoriæ.

II. Videsne illam urbem, quæ parere populo romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere, (ostendebat autem Carthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? hanc hoc

biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum consul absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes.

Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam: nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum

uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas : te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur : tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus : ac ne multa, dictator rempublicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentque ceteri vehementius; leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me e somno excitetis, et parum rebus : audite cetera.

III. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto : Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint,

certum esse in cœlo definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores et conservatores hinc profecti, huc revertuntur.

Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quæsivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater, et alii, quos nos exstinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: vestra vero, quæ dicitur vita, mors est: quin tu aspicias ad te venientem Paulum

patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi.

Ille autem me complexus atque osculans, flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille: nisi enim deus is, cujus hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et

stellas vocatis : quæ globosæ, et rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili.

Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum a deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole et pietatem : quæ cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est. Ea vita, via est in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, et corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides: erat autem is splendidissimo candore inter flam-

mas circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis : ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera et mirabilia videbantur.

Erant autem eæ stellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus; et eæ magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus : ex quibus erat illa minima, quæ ultima a cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret.

IV. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne

aspicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia : quorum unus est cœlestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens et continens ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu, atque cœlum : ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant : deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus, horribilisque terris, quem Martem dicitis.

Deinde subter mediam fere regionem sol obtinet, dux, et princeps, et moderator luminum reli-

quorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret et compleat: hunc ut comites consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus: in infimoque orbe luna, radiis solis accensa, convertitur: infra autem jam nihil est, nisi mortale et caducum, præter animos generi hominum, munere deorum datos. Supra lunam sunt æterna omnia. Nam ea, quæ est media et nona tellus, neque movetur, et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu pondera.

V. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen, pro

rata parte, ratione distinctis, impulsu et motu ipsorum orbium efficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit : nec enim silentio tanti motus incitari possunt, et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono : gravissimo autem hic lunaris atque infimus : nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos; qui numerus rerum omnium fere nodus

est : quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum : sicut alii, qui præstantibus ingeniis, in vita humana divina studia coluerunt.

Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis : sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint : sicut intueri solem adversum nequitis, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans,

referebam tamen oculos ad terram idemtidem.

VI. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva, ut est, ita videtur, hæc cœlestia semper spectato; illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? vides habitari in terra raris et angustis in locis; et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit: sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus ex-

spectare gloriam certe nullam potestis.

Cernis autem eamdem terram, quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis : e quibus duos maxime inter se diversos, et cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum et maximum, solis ardore torreri : duo sunt habitabiles; quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia. Nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat : omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod mag-

num, quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus, vides.

Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cujusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis austrive partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquentur diu?

VII. Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere; tamen propter eluviones exustio-

nesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus.

Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint, qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri? cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eamdemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appel-

lari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa secula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus exstinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto: hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam.

Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et præstantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc

sedem, et æternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen: sermo autem omnis ille, et angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et oblivione posteritatis exstinguitur.

VIII. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patris et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto præmio pro-

posito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc: nec enim tu is es, quem forma ista declarat; sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum princeps ille deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.

Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde; quando finem habet mo-

tus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi: principii autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest; nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam: nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori; vel concidat

omne cœlum, omnisque natura, et consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua, ut primo, impulsa moveatur.

IX. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod seipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore et suo: nam hæc est propria natura animæ, atque vis: quæ si est una ex omnibus, quæ seipsa semper moveat; neque nata certe est, et æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit: idque ocius faciet,

si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet.

Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

FINIS.